

підприємств як у регіоні, так і за його межами; вивчати можливості виробництва товарів з використанням екологічно чистих технологій на підприємствах регіону і т.д. Створення розвинутого ринку пов'язане з формуванням систем інформації про ринки екологічно чистих товарів, про виробників з розбивкою по групах товарів за географічною ознакою, про якісні характеристики споживаної сировини, про застосовувані в галузях і на конкретних підприємствах регіону виробничі процеси. Ця інформація повинна узагальнюватися спеціально створюваними регіональними центрами з екологічного маркетингу, різними спеціалізованими міжнародними асоціаціями.

Література

1. Садченко Е.В. Принципы и концепции экологического маркетинга: Монография. – Одесса: Астропринт, 2002. – 400 с.
2. Sadchenko E.V., Harichkov S.K. Sustainable business as a tool for stabilizing of economic situation in zones of ecological risk. In book: Business Styles and Sustainable Development. Fifth International Conference on Ethics and Environmental Policies. – Kyiv: National Ecological Center of Ukraine. – 2003. – P. 1/6-6/6.
3. Садченко О.В. Соціально-економічні аспекти впровадження традиційних форм природокористування в Україні// Збереження біорозмаїття: традиції та сучасність/ Відповідальний ред. Т.В. Гардашук. – К.: Хімджест, 2003. – С. 25-42.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура/ Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Савельев Л.А., Амитан В.Н., Яркова Н.И., Королев В.Ю., Коровко Ю.В. Корпорации: настоящее и будущее (экономико-правовые проблемы): Монография/ Донбасская национальная академия строительства и архитектуры. – Донецк: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2004. – 419 с.
6. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика/ Пер. с англ. Со 2-го изд. – М: Дело, 1997. – 864.

УДК 330.15: 353

*Ст. наук. співроб. А.І. Мартієнко, канд. екон. наук –
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних
досліджень НАН України*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЛІЦЕНЗУВАННЯ

Обґрунтовано основні завдання і принципи формування екологічних ліцензійних відносин та інструменту їх реалізації, яким є екологічні ліцензії.

Ключові слова: екологічні ліцензійні відносини, екологічні ліцензії, відносини власності, об'єкти природно-ресурсного потенціалу.

*Senior researcher A.I. Martiyenko – Institute of market
problems and economic-ecological researches of NAS of Ukraine*

Theoretical bases of complex ecological license system formation

The basic tasks and principles of forming of the ecological licensed relations and instrument are considered their realization which ecological licenses are to.

Keywords: ecological licensed relations, ecological licenses, relations of ownness, objects of naturally-resource potential.

За будь-якої форми власності на природний ресурс, що зазнав негативного впливу внаслідок підприємницької діяльності, екологічні та еконо-

мічні інтереси власників і користувачів тим чи іншим природним об'єктом мають бути захищені державою, яка є гарантом реалізації відносин власності в суспільстві. Власники природних ресурсів завжди будуть зацікавлені в обмеженні, нормуванні впливу інших власників і користувачів на природні об'єкти. У цьому випадку набирає сили одна з основних умов будь-якої форми і будь-якого права власності – власність, її експлуатація, охорона не повинні завдавати економічного і екологічного збитку суспільству. Комплексної системи ліцензування діяльності суб'єктів підприємництва, які впливають на стан природних об'єктів, на цей час немає. По суті склалося становище, при якому екологічне ліцензування має фрагментарний характер. Відсутність системи екологічного ліцензування призводить до того, що ліцензуванню підлягають тільки найнебезпечніші види діяльності, які впливають на визначений природний ресурс. Комплексний вплив усіх виробничих структур об'єкта на стан усіх елементів навколишнього природного середовища не ліцензується. Під час надання дозволів на природокористування недостатньо повно враховується екологічна ситуація в регіоні.

Нормативно-правова база екологічного ліцензування як складового елемента в системі ліцензування видів господарської діяльності ще не розроблена. На даний час існує закон "Про ліцензування визначених видів господарської діяльності" [1], в якому окремо не виділяються питання екологічного ліцензування. Обґрунтування рішень, що приймаються про надання дозволу на вплив суб'єктів підприємницької діяльності на навколишнє природне середовище, не базується і не повністю враховує дані кадастрових оцінок стану природних ресурсів регіону, де діє суб'єкт. Моніторингові спостереження, висновки екологічної експертизи та екологічного аудиту, сертифікація та паспортизація об'єкта не беруться до уваги. Наукове визначення сутності, принципів, методів здійснення і впровадження у практику організаційної структури, екологічних та економічних механізмів ліцензійних відносин теж потребує подальшого розроблення.

Метою цієї публікації є аналіз існуючої системи надання дозволів на природокористування, визначення основних завдань, принципів та сутності екологічного ліцензування в контексті зниження побічних негативних екстернальних ефектів і захисту інтересів власників та користувачів природними ресурсами.

Як елементи екологічного ліцензування на сьогодні можна розглядати дозволи, що видаються місцевими спеціалізованими органами на нормативне використання природних ресурсів, їх вилучення та забруднення за визначену плату. У цих документах установлюється також відповідна плата за понад нормативне вилучення і понаднормативні надходження забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище.

Визначення обсягів вилучення і забруднення об'єктів природно-ресурсного потенціалу видається без обліку дійсного і прогнозного стану природних ресурсів регіону. У процесі визначення обсягів вилучення і забруднення природних ресурсів не враховується асиміляційний потенціал природи і вплив на його стан дозволеного антропогенного навантаження на навко-

лише середовище. Плата за нормативне і наднормативне вилучення і забруднення об'єктів природно-ресурсного потенціалу має символічний характер. Необхідно зазначити, що в процесі надання дозволів на здійснення природокористування у визначених обсягах і за визначену плату не враховуються зовнішні і внутрішні екстернальні ефекти, юридичні та економічні права власності і права користування об'єктами природно-ресурсного потенціалу. Облік екстернальних ефектів у процесі прийняття рішення про видачу ліцензії на визначені обсяги природокористування і плату за них повинне полягати у наданні дозволів на такі обсяги забруднення і вилучення природних ресурсів, при яких економічний і екологічний збиток, що завдається іншим об'єктам природно-ресурсного потенціалу та їх володарям і користувачам ними, буде мінімальним. Урахування юридичних і економічних прав власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу має відбиватися у визначенні натуральних показників обсягів природокористування та у платі за нормативні і понаднормативні обсяги вилучення і забруднення об'єктів природно-ресурсного потенціалу. Якщо об'єкти природно-ресурсного потенціалу знаходяться в державній чи місцевій власності, то визначення у ліцензії платежів за право використання природних ресурсів суб'єктом підприємницької діяльності будь-якої форми власності на техногенні чинники виробництва є вираженням економічних відносин власності за правом володіння, користування, розпорядження природними ресурсами та відповідальності за їх стан. Визначення обсягів платежів за природокористування у ліцензії має бути адекватним ринковій системі товарно-грошових відносин. Як відзначає О.Л. Кашенко, дозволи, які видані на природокористування, є основою функціонування існуючої системи обов'язкових екологічних платежів, які можна розглядати як своєрідні державні контракти, відповідно до яких ринок в особі виробників товарів і послуг виступає як платоспроможний споживач. Далі вона вказує, що ліміти природокористування можуть розглядатися як надане державою визначене речовинне право (право власності) розпоряджатися природними благами на власний розсуд, навіть до знищення їхньої природно-натуральної форми у виробничому процесі – право, делеговане державою суб'єкту господарювання за умови повернення їхньої вартості у вигляді екологічних платежів. Обслуговування всього цього економічного обігу є безпосередньою функцією фінансового ринку. Таким чином, ми маємо два досить специфічних товари (природні багатства і гроші), між якими має здійснюватися прийнятий еквівалентний обмін [2]. Навіть якщо природний ресурс, наприклад земля, знаходиться в приватній власності, діяльність з його використання власником чи користувачем повинна обов'язково обмежуватися і підлягати ліцензуванню. Таке положення обґрунтовується тим, що всі природні ресурси взаємозалежні та взаємопов'язані між собою і разом становлять об'єкти природно-ресурсного потенціалу. Виснаження, забруднення, знищення якого-небудь одного природного об'єкта може вплинути на стан інших природних ресурсів. Тут наявне тісне переплетіння екстернальних ефектів та прав і форм власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу. Нормативне чи наднормативне вилучення і забруднення природних ресурсів завжди

буде завдавати економічної шкоди даному чи сполученому з даним природному ресурсу. Екологічні ліцензійні відносини з позицій реалізації різноманітних форм власності за правом на володіння, користування, розпорядження та відповідальності повинні бути спрямовані на захист екологічних, економічних та юридичних інтересів власників та користувачів природними ресурсами. Зафіксовані в екологічній ліцензії обсяги природокористування мають сприяти мінімізації економіко-екологічного збитку, який завдається користувачами в процесі експлуатації природних об'єктів. Це свого роду договір власників між собою про раціональне використання загальних, сумісних природних ресурсів з метою підтримки власності у високо продуктивному стані. Від такого договору отримують вигоду всі його учасники. Дозволений у ліцензії обсяг надходження забруднюючих речовин у природні об'єкти має виступати як юридична гарантія того, що за певний обсяг забруднення забруднювач не повинен розраховуватися з власником природного ресурсу, на ресурс якого був зроблений руйнівний вплив, у даному випадку забруднення. Екологічна ліцензія має бути документом, що дає змогу визначити обсяг викидів. Якщо він не перевищений, то забруднювач не несе юридичної відповідальності і не має компенсувати економічний чи екологічний збиток власнику чи користувачу природно-ресурсного об'єкта, що забруднюється. Ліцензійні дозволи також дуже важливі у випадках, коли власник передає право власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу іншим суб'єктам ринкової економіки (за правом користування, володіння, відповідальності). По-перше, якщо суб'єкт підприємницької діяльності має ліцензію на право здійснення визначеного виду діяльності за використання, охорони природного ресурсу, то дана ліцензія є свого роду гарантією для орендодавця, що його власність будуть використовувати відповідним чином. По-друге, ліцензійні дозволи природокористування повинні бути основою визначення умов природокористування в контракті між власником і користувачем природним ресурсом.

Екологічні ліцензії мають видаватися тільки державними спеціально уповноваженими органами. Це пов'язано з тим, що тільки державні органи управління станом об'єктів природно-ресурсного потенціалу в умовах наявності різноманітних прав і форм власності можуть максимально враховувати інтереси всіх суб'єктів ринкової економіки. Екологічні ліцензії повинні видаватися спеціально уповноваженими державними чи місцевими органами у встановленому порядку і за визначену плату для здійснення природокористування суб'єктам підприємницької діяльності встановлених законодавством форм власності на техногенні і природні чинники виробництва. Органи, що видають ліцензії, повинні здійснювати контроль за виконанням ліцензійних умов. У разі невиконання ліцензійних умов суб'єкт підприємницької діяльності позбавляється екологічної ліцензії. У даному випадку повинне бути розроблений організаційний і економічний механізм припинення дії ліцензії у зв'язку з порушенням умов її видачі.

Розвиток ліцензійної діяльності з використання, охорони і відновлення природних ресурсів має здійснюватися в напрямку практичної реалізації від-

носин власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу з правом володіння, користування, розпорядження і відповідальністю за стан природних ресурсів, що знаходяться у власності. Ліцензії на визначений вид природокористування визначеними методами повинні видаватися з обліком екологічних і економічних інтересів власників і користувачів природними ресурсами.

Завдання екологічного ліцензування полягають у наступному:

1. Забезпечення узгодження екологічних та економічних інтересів і прав власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу суб'єктів ринкової економіки – домогосподарств, фірм і в цілому держави.
2. Захист екологічних, економічних, соціальних інтересів і прав власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу населення, яке проживає в даному регіоні.
3. Обмеження антропогенного впливу суб'єктів підприємницької діяльності, зайнятих у виробничій і невиробничій сферах суспільного виробництва з метою забезпечення екологічної безпеки держави і стійкого розвитку економіки.

Природні багатства становлять органічну частину виробництва – як природні об'єкти (земля як територіальний базис) і як природний капітал (засіб виробництва). Взаємозв'язок ринку природного багатства з ринком готового продукту і послуг, необхідно здійснювати на основі надання дозволу на природокористування з правом володіння, користування, розпорядження і відповідальністю за стан об'єктів природно-ресурсного потенціалу. Такий дозвіл має оформлятися документально у вигляді екологічної ліцензії. Екологічному ліцензуванню повинні піддаватися всі суб'єкти підприємницької діяльності, що зайняті в матеріальній і нематеріальній сферах виробництва. Необхідно зазначити, що екологічному ліцензуванню також повинні піддаватися всі види впливу на всі природні об'єкти даного суб'єкта підприємницької діяльності. Екологічна ліцензія є договором, що має юридичну чинність, у якому встановлені екологічні, фінансові, а також організаційні умови і правила користування природними ресурсами. В екологічній ліцензії повинні бути відбиті ліміти залучення об'єктів природно-ресурсного потенціалу в господарський обіг. Іншими словами, в ліцензії визначаються припустимі річні обсяги вилучення природних ресурсів, припустимі річні обсяги надходження забруднюючих речовин в об'єкти природно-ресурсного потенціалу, норми, квоти й інші параметри природокористування. В умовах ринкових відносин екологічне ліцензування має охоплювати всі сфери суспільного виробництва, відтворення, зворотного, розподілу.

На рівні виробництва (виходячи з того, що виробництво в політичній економічній теорії трактується як одиничний, разовий акт), ліцензуванню повинне підлягати процес одиничного, разового впливу суб'єкта підприємницької діяльності на природний об'єкт. Це може бути, наприклад, виробництво одиничної партії продукції, що призвело до появи відходів, які не типові для діяльності даного підприємства. Також це може бути вилучення природного ресурсу, що, як правило, постійно не використовується у виробничому процесі. Аварійні залпові викиди, спричинені техногенними чи природними чинниками, можуть призвести до необхідності разового розміщення в навко-

лишньому природному середовищі забруднюючих речовин, дозволу на розміщення яких на підприємстві немає. Для таких ситуацій необхідне одержання разових ліцензій.

На рівні відтворення екологічну ліцензію видають на певний термін. При цьому в умовах ліцензійного договору необхідно передбачити обов'язкове положення, якщо термін дії екологічної ліцензії ще не закінчений, але змінюються обсяги виробництва і залучають у виробничий процес нові, не використовувані в момент видачі ліцензії природні ресурси, то в даній ситуації необхідно одержати відповідну екологічну ліцензію, що враховує нові параметри функціонування суб'єкта підприємницької діяльності.

На рівні сфери обігу суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють торгові операції з продажу природних ресурсів, продажу прав на володіння природними ресурсами і продажу прав на забруднення об'єктів природно-ресурсного потенціалу повинні мати відповідні ліцензії на право здійснення даного виду діяльності. У даний час в літературі проробляються питання продажу одними суб'єктами підприємницької діяльності іншим дозволів на право викидів визначених обсягів забруднюючих речовин. Цей вид діяльності також повинне підлягати екологічному ліцензуванню, тобто суб'єкт підприємницької діяльності мусить мати право на продаж даних викидів.

На рівні розпорядження органи державного і місцевого управління використанням об'єктів природно-ресурсного потенціалу повинні мати відповідні дозволи на здійснення даного виду діяльності, що підтверджують їхню кваліфікацію й обмежують їхню діяльність у процесі передачі у власність чи користування загальнодержавної, місцевої власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу.

Екологічне ліцензування має бути одним з екологічних, економічних і організаційних інструментаріїв реалізації відносин власності на об'єкти природно-ресурсного потенціалу. Концепція екологічного ліцензування повинна базуватися на принципах державного екологічного управління в процесі використання об'єктів природно-ресурсного потенціалу, що знаходяться в різноманітних правах і формах власності з приводу володіння і використання природних ресурсів.

Основні принципи екологічного ліцензування повинні ґрунтуватися на поєднанні інтересів власників об'єктів природно-ресурсного потенціалу, користувачів природними ресурсами і третіми особами, що безпосередньо не виробляють і не споживають товари, процес виробництва котрих призвів до виснаження та забруднення об'єктів природно-ресурсного потенціалу.

Основні принципи екологічного ліцензування:

1. Реалізація, врахування і захист екологічних та економічних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності різноманітних форм власності з правом володіння, користування, розпорядження, відповідальністю за стан об'єктів природно-ресурсного потенціалу на основі обмеження обсягів викидів, скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів в об'єктах природно-ресурсного потенціалу.
2. Інтерналізація зовнішніх екстерналій на основі встановлення адекватної системи обсягів і платежів за вилучення і забруднення природних ресурсів.

3. Науковість – екологічне ліцензування з урахуванням існуючої екологічної, економічної ситуації і виробничого потенціалу території та існуючого і перспективного антропогенного навантаження на об'єкти природно-ресурсного потенціалу.
4. Міждисциплінарність – використання моніторингових спостережень та кадастрів територій і природних ресурсів.
5. Аргументованість – використання даних екологічної експертизи, екологічного аудиту, сертифікації виробництва в процесі визначення допустимих обсягів використання та забруднення природних об'єктів.
6. Обов'язковість – діяльність підприємницьких суб'єктів будь-якої форми власності на техногенні чинники виробництва і будь-якої форми власності на природні об'єкти з правом володіння, користування, розпорядження, відповідальністю за стан природних ресурсів повинна піддаватися обов'язковому екологічному ліцензуванню.
7. Комплексність – екологічному ліцензуванню повинне піддаватися будь-який вплив всіх структурних підрозділів підприємства, що впливають на об'єкти природно-ресурсного потенціалу: обсяги вилучення природних ресурсів, обсяги забруднення і визначення конкретних місць розміщення відходів і надходження забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище. Місця складування відходів повинні вибиратися з урахуванням мінімізації збитку, що виникає в процесі антропогенного впливу розташовуваних відходів на стан природних об'єктів, що є місцями поховання. Принцип комплексності полягає також у тому, що екологічному ліцензуванню повинні піддаватися технологічні процеси виробництва, устаткування, сировина і матеріали, що використовуються у виробництві.

Висновки

Екологічному ліцензуванню повинні піддаватися всі види діяльності з природокористування, у процесі якого здійснюється будь-який вплив на об'єкти природно-ресурсного потенціалу.

Екологічному ліцензуванню повинні піддаватися підприємницькі суб'єкти всіх форм власності, що зайняті у сфері матеріального і нематеріального виробництва і здійснюють природокористування з правом володіння, користування, розпорядження і відповідальністю за використання і стан об'єктів природно-ресурсного потенціалу.

Екологічна ліцензія повинна видаватися спеціально уповноваженим органом на підставі моніторингових і кадастрових оцінок стану об'єктів природно-ресурсного потенціалу регіону. У процесі прийняття рішення про видачу екологічної ліцензії враховуються висновки екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічного паспорта підприємства.

Література

1. Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності". – Відомості Верховної ради України, 8 вересня, 2000, № 36. – С. 684-698.
2. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування. – Суми: Універсальна книга, 2000. – 421 с.